

ЦЕРКОВНА ІСТОРІЯ ГАЛИЧИНИ В НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ АНТОНІЯ ПЕТРУШЕВИЧА

АНДРІЙ КОРОЛЬКО

Державний вищий навчальний заклад

«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»,

кафедра історії України,

вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна, 76018

У статті проаналізовано творчий доробок Антонія Петрушевича (1821–1913) з вивчення церковної історії Галичини. Український історик досліджував витоки запровадження християнства в Західній Русі, розглядав історію церкви XIII–XVIII ст., вивчав літопис львівської Ставропігії, написав низку праць про церкви і монастирі Галичини. Наукові дослідження історик будував на основі вивчення всіх наявних опублікованих джерел, він опрацював багато рукописів. Проте дослідник недостатньо критично піддавав аналізу використані документи, подекуди їхню підбірку у виданнях подано хаотично і безсистемно. За своїм змістом і наповненістю багато праць А. Петрушевича не застаріло і сьогодні, адже чимало його висновків прийняли сучасні історики.

Ключові слова: *Антоній Петрушевич, церква, церковна унія, культова споруда, монастир, єпископ, єпархія, священик, церковне братство.*

Окрему сторінку в науковій роботі відомого галицького історика Антонія Петрушевича (1821–1913) займали дослідження з історії церкви. Будучи ченцем і крилошанином митрополичої капітули та маючи доступ до монастирських бібліотек, він опрацював архіви Унівського й Онуфріївського монастирів у м. Львові, склав каталог архіву Перемишльської капітули, був знайомий з матеріалами Афонського монастиря.

1882 р. на підставі досліджень західних джерел А. Петрушевич опублікував дві роботи про запровадження християнства на Західній Русі, зокрема на Прикарпатті¹. Історик вказував на можливі шляхи його проникнення з Римської імперії вже в IV ст., відзначав духовний і культурний вплив Великоморавської держави на західноруські землі. Він також висловив думку, що на рішенні київського князя Володимира прийняти християнство позначилося його прагнення приєднати Червенські городи, які на той час вже були християнськими і не бажали протекторату язичницького Києва. Ще до того, як цей київський князь заснував єпископію в місті Володимирі, яке було побудовано на місці зруйнованого Червеня, тут уже діяло п'ять християнських єпископів². Ці праці суперечили офіційній російській православній історіографії, яка висвітлювала запровадження християнства як одноактну дію 988 р., що відбулася під винятковим впливом Візантійської імперії.

¹ Антоній Петрушевич, *Краткое историческое известие о введении христианства въ Предкарпатскихъ странахъ во времена св. Кирилла и Мефодія тихже учениками и проповѣдниками.* (Львовъ: Типографія Ставропігійского Института, 1882); Антоній Петрушевич, *Краткое историческое известие о времени введения христианства на Галичской Руси, особенноже объ учрежденія святительскихъ столицъ въ Галичѣ и Львовѣ и о святителяхъ сидѣвшихъ на упомянутыхъ столицахъ.* (Львовъ: Типографія Ставропігійского Института, 1882).

² Антоній Петрушевич, *Краткое историческое известие о введении христианства въ Предкарпатскихъ странахъ*, 54.

А. Петрушевич висловлював припущення, що на початку XII ст. галицький князь Володар Ростиславович заснував у м. Перемишлі єпископію, яка належала до Володимиро-Волинської єпархії. Перемишльська єпископія стала тринадцятою у Київській Русі, що підпорядковувалася Київській митрополії. На думку історика, заснування єпископії на галицькій землі було зумовлене тим, що на цю територію претендували Польща і Угорщина. Одним із важелів загарбницької політики цих держав мало стати введення західних місіонерських римо-католицьких орденів, які повинні були окатоличити Київську Русь. Як бачимо, А. Петрушевичеві не було відомо жодного імені перемишльських єпископів³.

Пізніше син Володаря Володимирко переніс єпископію з м. Перемишля до м. Галича. Але, на думку історика, давні письмові джерела майже не вказують ніяких даних про існування перших галицьких єпископів. Лише Іпатіївський літопис зберігає історичні звістки про двох галицьких єпископів Козьму і Артемія, які згадуються під 1165, 1235 і 1241 рр. Про імена інших галицьких єпископів А. Петрушевич дізнається з рукопису історії руської церкви, автор якого – володимирський єпископ і львівський митрополит Лев Кишка (перша половина XVIII ст.). Від середини XII до кінця XIII ст. тут правило тринадцять єпископів: Олексій, Козьма, Іона, Геронтій, Єфрем, Іоанн, Антоній, Мелетій, Афанасій, Зосима, Нифонт, Ігнатій і Дорофей⁴.

А. Петрушевич стверджував, що в цей період історії галицької єпископії існували два «мнимих» галицькі митрополити: Галактіон і архієпископ Петро. Митрополит Галактіон згадується у грамоті галицького князя Романа Мстиславича від 1240 р., яка надавала право печерському монастиреві користуватися забудецькими землями. Історик заперечив автентичність цієї грамоти з двох причин: Роман Мстиславич не міг правити в цей час, оскільки помер ще 1205 р.; галицькі єпископи тоді не називались митрополитами, а тому Галактіона на цій посаді не існувало. Цікаво, що історики галицької церкви XIX ст. М. Гарасевич і В. Левицький визнавали автентичність цієї грамоти і згадки в ній про цього галицького митрополита.

Дослідник також заперечував твердження В. Левицького, який вважав Петра галицьким архієпископом, що правив 1244 р. На думку А. Петрушевича, Петро не був ні галицьким, ні київським митрополитом, ні навіть архієпископом у м. Великому Новгороді. Ба більше, він висловлював припущення, що Петро міг бути римо-католицьким священником, запрошеним у Київську Русь для міжнародної діяльності⁵.

А. Петрушевич вважав, що галицьку митрополію було засновано в кінці XIII або на початку XIV ст., тобто під час останніх років правління галицького князя Льва Даниловича. Причиною цього кроку галицьких князів історик вбачав у тому, що настала криза діяльності Київської митрополії, важелі влади якої почали перехоплювати північні руські князі.

Титулом митрополита галицькі церковні ієрархи користувалися вже в середині XIII ст. Про це А. Петрушевич довідався з листа польського короля Казимира III до константинопольського патріарха Филофея від 1373 р. (?), де галицького єпископа Петра називають митрополитом. Але першим церковним ієрархом, якого висвятив і фактично визнав константинопольський патріарх у травні 1371 р., був Антоній. Йому

³ Антоній Петрушевич, «О начаткахъ перваго епископства въ галицко-русскомъ княжествѣ», *Зоря Галицка*, по. 7, (1851); Антоній Петрушевич, «О соборной Богородичной церквѣ и святителяхъ в Галичѣ», *Галицкій историческій сборникъ*, по. 1, (1853): 127.

⁴ Антоній Петрушевич, «О соборной Богородичной церквѣ и святителяхъ в Галичѣ»: 144; Антоній Петрушевич, *Краткое историческое известіе о введеніи христіанства въ Предкарпатскихъ странахъ*, 2.

⁵ Антоній Петрушевич, «О мнимыхъ Галицкихъ святителяхъ XIII вѣка», *Галицкій историческій сборникъ*, по. II, (1854): 3–8.

підпорядковувались чотири єпархії: Холмська, Турівська, Перемишльська і Володимирська⁶.

Захоплення Галичини польським королем Казимиром III (1349 р.) А. Петрушевич вважає великим нещастям. Цей перший завойовник Галицької Русі почав знищувати греко-слов'янський обряд, насаджуючи натомість римо-католицький. Руські церкви оберталися в костьоли. Особливо вирішальним у цій справі був орден францисканців, якому надавали необмеженя влади поселятися в руських містах, будувати костьоли та кляштори. На доказ цього А. Петрушевич подає оригінал грамоти польського короля Казимира від 1367 р., за якою цьому ордену надавалося право на місце будівництва костюлу в м. Галичі та початок там місіонерської діяльності⁷. Історик висловлював припущення, що місіонерська діяльність ордену францисканців та домініканців дозволили галицькі князі ще у XIII ст. Цьому сприяли і рішення римських пап, які намагалися будь-якими зусиллями повернути Русь до істинної церкви апостола Петра, що містилася в м. Римі. Але послідовників римського віросповідання у XIII ст. в Київській Русі було небагато⁸.

Говорячи про важкий стан галицької митрополії у другій половині XIV ст., А. Петрушевич відзначав, що польський король Казимир вимагав у константинопольського патріарха Филофея призначити на посаду галицького митрополита Антонія. Якщо це прохання не буде виконано, то польський король змушений «хрестити русів на віру латинів». Історик підкреслював, що пограбування руських православних церков не стало останнім політичним кроком з боку поляків. Римський Папа Григорій XI навіть вимагав від краківського єпископа зняти і відправити подалі від галицьких кафедральних церков «схизматичних» православних священиків.

Польська влада вимагала навертати старовинні руські роди в римо-католицизм. Особливо у цій справі постарались ордени францисканців і домініканців. А. Петрушевич зауважив, що латинізація Галицької Русі спочатку проходила повільно. Але при заселенні наших міст іноземцями, що користувались маґдебурзьким правом, цей процес пришвидшувався⁹.

Продовжив процес окатоличення українського населення Галичини польський король Ягайло-Владислав. 1414 р. він, незадоволений рішенням константинопольського патріарха про відмову поставити на посаду галицького митрополита луцького єпископа Іоанна, знищив руську єпископію у м. Галичі. А. Петрушевич стверджував, що після цього справами галицької митрополії займалися київські митрополити через своїх намісників і отримали титул галицьких митрополитів. З ліквідацією галицької єпископії Ягайло передав Успенський митрополічний собор у м. Галичі в руки францисканців, а пізніше ним володіли караїми. Собор було перетворено на приходську церкву, яка отримала назву Різдва Христового. Резиденцією київських намісників спочатку став монастир ордену василіан і церква Успення Пресвятої Богородиці біля м. Галича в селі Крилосі, а пізніше – Святогеоргіївський монастир у м. Львові.

Історик відзначав, що Ягайло також хотів знищити Перемишльську єпископію. Зокрема 1412 р. в м. Перемишлі він пограбував єпископський собор Св. Івана Хрестителя,

⁶ Антоній Петрушевич, *Краткое историческое известіе о введеніи христіанства въ Предкарпатскихъ странахъ*, 4; Антоній Петрушевич, «Историческое обозрѣніе митрополіи русской Галицкой (скорочення М. Малиновського),» *Зоря Галицкая яко альбумъ на годъ 1860*, по. 1, (1860): 184.

⁷ Антоній Петрушевич, «Судьба русской церкви и народности за время польского владѣнія на Галицкой Руси», *Родимый листокъ*, по. 14–22, (1881): 223.

⁸ Антоній Петрушевич, *Историческое известіе о церкви св. Пантелеймона близъ города Галича, теперь костеле св. Станислава оо. Францискановъ, яко давнѣйшемъ памятникѣ романскаго зодчества на Галицкой Руси съ первой половины XII столѣтія (Съ 2-мя таблицами рисунковъ)*. (Львовъ: Типографія Ставропигійскаго Института, 1881), 46–53.

⁹ Антоній Петрушевич, «Судьба русской церкви и народности»: 224–225.

зі святині викинув рештки кістяків руських князів та бояр, що тут були поховані, а сам храм передав у користування місцевому римо-католицькому єпископові. 1470 р. собор Св. Івана Хрестителя було повністю зруйновано. 1414 р. Ягайло встановив римо-католицьке архієпископство в м. Львові.

А. Петрушевич узагальнював, що протягом другої половини XIV – початку XV ст. на теренах південно-західної Русі було створено багато римо-католицьких єпископій. Православну Русь римо-католицьке духівництво навернуло до латинського обряду. На думку історика, 1340 року, коли Казимир захопив Галичину, українці не тільки втратили православ'я, але й руську мову і народність¹⁰.

Історик погоджувався з думкою, що становище Української православної церкви під владою Литовсько-Руської держави було кращим. Зокрема литовський князь Ольгерд задля зосередження і посилення своєї великокнязівської влади проти зазіхань на українські землі з боку Польщі і Москви вимагав від константинопольського патріарха призначити митрополита для Галича і Литовської Русі. Після смерті київського митрополита Феогноста 1353 р. було обрано двох митрополитів: Олексія і Романа. Між ними виникла суперечка за київський престол. А. Петрушевич відзначав, що в цю справу змушений був втрутитись константинопольський патріарх. Останній виніс таке рішення: у компетенції Романа Литовська, Полоцька, Турівська і Новгородська єпархії, а Олексій став митрополитом київським і «всія Русі»¹¹.

А. Петрушевич високо оцінює діяльність київського і московського митрополита Кипріяна, який після смерті Олексія протягом 18-ти років правив галицькою, Київською та Московською митрополіями. Його поважали не тільки Ольгерд, а й литовський князь Вітовт і польський король Ягайло. На думку історика, хоча Кипріан переважно перебував у м. Києві та в м. Москві, все ж він не забував допомагати у вирішенні церковних справ у Галичині. Так, за його розпорядженням Ягайло надав Перемишльській православної єпископії земельні маєтки.

Наступник Кипріяна Фотій, за словами А. Петрушевича, не володів мистецтвом поладження церковних відносин Литви з Московією. Проти нього виступав Вітовт, звинувачуючи в бездіяльності у справах української православної митрополії. Литовський князь призначив на посаду митрополита в Києві Григорія Цамблака, якого не визнавав Фотій і константинопольський патріарх. Дослідник підкреслював, що з цього часу Руська митрополія знову поділилася на дві частини. Щоправда, після смерті Григорія 1419 р. митрополит Фотій помирився з Вітовтом і керував південними єпархіями, а в 1412, 1420, 1421 рр. навіть побував у м. Галичі, м. Львові і м. Володимирі¹².

Багато місця А. Петрушевич присвятив діяльності київського митрополита Ісидора, який сів на престолі в середині 30-х років XIV ст. 1437 р. Ісидор погодився на об'єднання римської і української церков, а 1439 р. взяв участь у Флорентійському соборі, де отримав титул папського легата. Після цього київський митрополит своїм розпорядженням оголосив по всій Русі про прийняття унії з Римом. Проти нього виступив російський цар Василь, який у м. Москві зібрав єпископів та бояр і відлучив Ісидора від церкви. Київського митрополита ув'язнив у Чудівському монастирі, але згодом він втік з в'язниці до м. Рима, де отримав від папи Сабінське єпископство і став членом кардинальської колегії. Незважаючи на це, Ісидор і в Римі не переставав виконувати обов'язки руського митрополита і прислав в Україну повчальні грамоти і накази для єпископів. Після падіння Візантійської імперії папа Пій II надав йому титул константинопольського патріарха.

¹⁰ Там само, 225–226; Антоній Петрушевич, *Краткое историческое известие о введении христианства въ Предкарпатскихъ странахъ*, 7–8.

¹¹ Антоній Петрушевич, «Историческое обозрѣніе митрополіи руской Галицкой»: 188–189.

¹² Ibid, 190–192.

Новопризначений патріарх Ісидор призначив на посаду керівника Руської митрополії Григорія Болгарина. Як зауважив А. Петрушевич, папа Пій II у кінці 50-х років XV ст. відправив Григорія з грамотою до польського короля Казимира IV. У цій грамоті зазначалось, що римська церква підпорядкувала дев'ять єпархій: Брянську, Смоленську, Полоцьку, Тверську, Луцьку, Володимирську, Холмську, Перемишльську і Галицьку. Цим рішенням, на думку історика, папа хотів відмежувати українські православні єпархії від впливу московської митрополії. За правління Григорія Київська митрополія повністю відокремилась від Московської. Південно-руські єпископи обирали свого українського митрополита¹³.

Проте становище Української православної церкви у другій половині XV ст. не поліпшувалося, а погіршувалося. Руське духовництво і князі в посланні (листі) від 1476 р. звернулися по допомогу до папи Сікста IV. А. Петрушевич зауважив, що причиною цього звернення було незадоволення православних ієрархів України і Білорусії польською владою, яка намагалася остаточно ополячити місцеве населення. Вони просили папу, щоб той призначив зі свого боку двох священників: православного і римо-католицького, які б мали розглядати зловживання церковних ієрархів.

А. Петрушевич висловив цікаву думку, що російські історики не хочуть розглядати документи, присвячені відносинам української церкви з Римом. Подібне замовчування російських істориків цієї проблеми він називає «літературним фанатизмом». Великоруські бібліографи, мабуть, не хотіли й знати про те, що релігійно-обрядова боротьба, яка виникла на півдні Русі з часів Флорентійського собору, своїми полемічними творами посприяла відродженню руської літературної мови. Пізніше цією мовою збагатилася північна Русь, бо в Московській державі руська мова не мала ні літератури, ні граматики¹⁴.

Детальніше проаналізував А. Петрушевич умови Берестейської церковної унії 1596 р. Історик вважав, що нове зближення Риму з українською церквою відбулося завдяки папському легатові, єзуїту Антонію Поссевіно. 1583 р. він відправився у м. Москву для укладення церковної унії з Російською православною церквою. Але це йому не вдалося зробити. Тому італієць розпочав вести переговори з Костянтином Острозьким, зумовивши початок політичної і церковної акції поляків – провести похід Лжедмитрія I на Москву.

А. Петрушевич стверджував, що К. Острозький і руське духовництво шукали потребу в єднанні з західною церквою. У свою чергу політика керівництва Речі Посполитої зводилася до того, щоб таким церковним актом довершити справу захоплення українських земель, яку було розпочато після підписання Люблінської унії 1569 р. Ба більше, Польща намагалася підписати церковну унію з Московським царством, що, на думку історика, в той час було просто неможливо. А. Петрушевич на основі документальних джерел детально описав усі перипетії, пов'язані з підготовкою прийняття унії, і сам Берестейський собор 1596 р.¹⁵.

Дослідник зосередив увагу на важкому становищі української церкви в Галичині. Після ліквідації митрополії в галицьких єпархіях правили призначувані київськими митрополитами намісники. Але проведенню літургій неодноразово перешкоджало

¹³ Ibid, 192–194.

¹⁴ Антоній Петрушевич, «Поселство до Папежа Рымского Сикста четвертаго отъ духовенства и княжатъ и пановъ рускихъ зъ Вильна року 1476, месяца марта, 14 дня,» у *Литературный сборникъ издаваемый обществомъ Галицко-Русской Матицы*, (Львовъ, 1869), 255.

¹⁵ Антоній Петрушевич, *Матеріали для історіи Берестейской церковной унії съ римскимъ престоломъ*. (Львовъ: Типографія Ставропігійского інститута, 1896, 1899); Антоній Петрушевич, «Къмъ, для чего и якимъ способомъ созванъ былъ Берестейскій церковный соборъ въ 1596 году, въ польской Речи Посполитой, за короля Сигисмунда III?», – у *Вопросы и ответы. Библиографическо-историческія письма*, (Львовъ, 1893), 7–149.

львівське латинське архієпископство. Тому жителі Галичини змушені були тікати в сусідні руські землі і в Молдавію, до сучавського митрополита, щоб вислухати літургію у православних церквах.

Гоніння православної церкви та безперервні скарги місцевих жителів проти польської влади краю змусили польського короля Сигізмунда I 1539 р. встановити Львівську єпископію. А. Петрушевич перераховує всіх львівських православних ієрархів, які правили до 1700 р.: Макарій Тучапський (1540–1547), Арсеній Балабан (1549–1565), Геден Балабан (1566–1607), Іоанн Лопатка-Осталовський (1566–1576), Ієремія Тисаровський (1607–1641), Арсеній Желіборський (1641–1662), Афанасій Желіборський (1664–1667) та Ієремія Свистельницький (1668–1677)¹⁶.

Доробок А. Петрушевича доповнює цікава стаття про Йосифа Шумлянського, наступника Ієремії Свистельницького, першого львівського уніатського священника. На думку історика, львівський владика в церковній діяльності виконував подвійну роль – неуніата і уніата. Умовно А. Петрушевич виділяє три основні етапи священницького життя Й. Шумлянського. 1667 р. він як мирянин був висвячений у священничий чин та прийняв присягу на вірність константинопольської церкви. Проте після смерті єпископа І. Свистельницького Й. Шумлянський 7 березня 1677 р. приїхав у м. Варшаву, де в присутності польського короля і папського нунція з певних причин відрікся від грецького обряду. 1700 р. він перед папським нунцієм і кардиналом склав присягу на вірність римській церкві¹⁷.

Наступників Й. Шумлянського А. Петрушевич називає єпископами, що були з'єднані союзом з римською церквою. Серед них – Варлам Шептицький (1710–1715), Афанасій Шептицький (1715–1746; з 1728 р. київський митрополит), Лев Шептицький (1749–1779), Петро Білянський (1780–1798; перший львівський єпископ, обраний з числа жонатого духівництва) і Микола Скородинський (1799–1805).

1808 р. указом австрійського імператора Франца I і Римського Папи Пія VII відновлено Галицьку митрополію. Першим єпископом, який отримав титул галицького митрополита і львівського архієпископа, був Антоній Ангелович. До його компетенції входила також діяльність двох єпископій: Перемишльської і Холмської¹⁸. 1830 р. Холмська єпископія відійшла під безпосереднє відомство Римського Папи. Після смерті А. Ангеловича галицьким митрополитом 1818 р. став перемишльський єпископ Михайло Левицький. На думку історика, йому належить велика заслуга у встановленні 8 травня 1850 р. Станиславівської єпархії (хоча офіційно Станиславівську єпархію ГКЦ було засновано 1885 р. – А. К.). А. Петрушевич підкреслював, що великий внесок у розвиток Галицької митрополії зробив Григорій Яхимович, який 1841 р. був її суфраганом (вікарним єпископом), 1849-го – перемишльським єпископом, а 1860 р. – після смерті М. Левицького – став галицьким митрополитом. Наступними галицькими митрополитами були Спиридон Литвинович та Йосиф Сембратович¹⁹.

Цікаву розгорнуту наукову розвідку А. Петрушевич присвятив історії Холмського єпископату. Історик виступив проти тверджень першого дослідника давньої історії Холмщини холмського єпископа Я. Суші і монаха І. Стебельського, які вважали, що м. Холм

¹⁶ Антоній Петрушевич, *Краткое историческое известіе о времени введенія христіанства на Галичской Руси*, 11–13.

¹⁷ Антоній Петрушевич, «Іосифъ Шумлянскій, первый Львовскій уніатскій Єпископъ,» *Галичанинъ. Литературный сборникъ*, no. 1 (1), (1862): 123–124.

¹⁸ Антоній Петрушевич, *Арестованіе польскими войсками митрополита Галицкого Антонія Ангеловича въ городѣ Стриѣ 22 н. ст. іюня 1809 года*. (Львовъ, 1903), 1–5.

¹⁹ Антоній Петрушевич, *Краткое историческое известіе о времени введенія христіанства на Галичской Руси*, 14–15.

і Холмська єпархія вже існували в часи правління князя Володимира на початку XI ст. Небезпідставно А. Петрушевич доказував, що згідно з Іпатіївським літописом м. Холм побудував галицький князь Данило. Перед встановленням Холмської єпархії існувала вона в м. Угровську, що лежало біля гирла р. Угера, яка впадала в р. Південний Буг²⁰.

Історик подав перелік холмських єпископів та важливі віхи їхньої діяльності. Першим холмським єпископом, якого зафіксували письмові джерела, був Кирило. Він перебував на цій посаді з 1242 р., а 1250-го став митрополитом Київської Русі. Його наступник Іоанн відновив спалений кафедральний собор Пресвятої Богородиці 1260 р.

Багато даних А. Петрушевич віднайшов щодо діяльності холмського єпископа першої половини XVII ст. Мефодія Терлецького, який підтримував тісні відносини з папським престолом після підписання Берестейської церковної унії. Історик, описуючи діяльність єпископа Феліціана-Пилипа Володковича в 1630–1660-х рр., познайомив читачів з таблицею кількості парафій Холмської єпархії, що складалася з десяти деканатів²¹.

Подаючи біографічну довідку про холмського єпископа Максиміліана Рила в 1750–1780-х рр., А. Петрушевич не оминув події з історії гайдамаччини та діяльності Барської конфедерації. Історик підкреслював, що наступник М. Рила П. Важинський підтримував тісні взаємовідносини з керівником польського повстання 1791 р. Т. Костюшком. П. Важинському належить велика заслуга у справі поліпшення роботи Холмського єпископату.

А. Петрушевич опублікував латинською мовою листування (1820–1830-ті рр.) між галицьким митрополитом М. Левицьким та папським нунцієм і холмським єпископом Ф. Шумборським щодо відокремлення Холмського єпископату від Галицької митрополії²². Історик стверджував, що під час діяльності останнього єпископа Івана Калинського Холмська єпархія перебувала у скрутному матеріальному становищі. Цей єпископ був прихильником поляків, брав активну участь у польському повстанні 1863 р., намагався будь-якими методами скоротити ведення літургії руською мовою. При ньому холмська семінарія перебувала у важкому становищі, а місцеву греко-католицьку школу дяків назвали «схизматичною». А. Петрушевич, будучи сучасником цих подій, виступив проти такої шкідливої діяльності І. Калинського і пропонував, щоб релігійне навчання місцевого українського населення на Холмщині проводилось не по-польськи, а по-руськи²³.

А. Петрушевич, коротко підбиваючи підсумок історії Холмської єпархії, стверджував, що вона була заснована для збереження Русі від негативного впливу з боку Заходу. Але цей єпископат залишався у вирі безперервної боротьби проти латинізації і колонізації Руської церкви. Ми не можемо погодитись з міркуванням історика, що Берестейська церковна унія 1596 р. не стала засобом для полегшення діяльності руських церков на Холмщині, а навпаки – стала дальшим політичним кроком до ополячення місцевого населення. Тут А. Петрушевич радше хотів показати, що Холмщина завжди була під сферою впливу православ'я. У кінці праці історик подав додаток: перелік монастирів, що діяли в Холмській єпархії за весь час її існування. Серед 13-ти таких культових споруд у другій половині XIX ст. існувала лише одна – Варшавський монастир²⁴.

У ході підготовки історико-біографічних довідок про 48-х холмських єпископів А. Петрушевич послуговувався працями Л. Кишки, Я. Суши, І. Стебельського, К. Несецького, О. Бодяньського і Д. Зубрицького. Щодо діяльності ієрархів кінця XVIII –

²⁰ Антоний Петрушевич, «Краткое известіе о Холмской епархіи и святителяхъ ея, со временъ введенія христіанства до 1863 года,» у *Науковий сборникъ*, (Львовъ, 1866), 176–180.

²¹ Ibid, 240–245.

²² Ibid, (Львовъ, 1867), 72–77.

²³ Ibid, 93–95.

²⁴ Ibid, 99–102.

першої половини XIX ст., то він майже повністю цитує галицького історика М. Гарасевича. Джерельну базу його праці становили Іпатіївський літопис, «Хроніки» Я. Длугоша і М. Стрийковського, листування холмських єпископів з римськими папами та нунціями і матеріали церков та монастирів Холмщини.

Здебільшого А. Петрушевич не досить критично ставиться до цих різноманітних за походженням матеріалів. Часто він просто подає зміст документів, не здійснюючи при цьому ніякого аналізу. Джерельні матеріали з історії Холмської єпархії XVIII ст. скрізь цитуються латинською мовою в оригіналі, що для пересічного читача незрозуміло. Але незважаючи на недоліки, його праця з історії Холмського єпископату є першою науковою розвідкою у Галичині, написаною руською (українською) мовою. Згодом ця праця стала точкою відліку для наукових студій українських дослідників з історії Холмщини, Лемківщини і Підляшшя, періодично опублікованих у Записках Наукового товариства ім. Т. Шевченка в м. Львові.

А. Петрушевич цікавився історією львівської Ставропігії. Його перу належить ряд опублікованих статей у «Временнику Института Ставропигийского» з історії Успенського Ставропігійського братства та його церкви, огляду мети, значення і засобів Ставропігійського інституту. Говорячи про львівську церкву Успення Пресвятої Богородиці, А. Петрушевич був переконаний у тому, що вона функціонувала від початку заснування м. Львова (середина XIII ст.), але в іншому вигляді. 1527 р. цю церкву зруйнувала пожежа, проте між 1553 і 1559 рр. її відновлено коштами молдавських господарів, і опісля вона отримала назву Волоської.

За спостереженнями історика, 1571 р. Успенську церкву вдруге зруйнувала пожежа. Проте її одразу ж відновили завдяки коштам, наданим з боку члена церковного братства Костянтина Корнякта. Також було побудовано вежу, названу на честь цього мецената, і невеличку церкву, яку висвятив київський митрополит М. Рогоза 1591 р. А. Петрушевич стверджував, що Ставропігійську Успенську церкву зразка вигляду XIX ст. почали будувати в кінці XVI – на початку XVII ст. Будівництво цього храму завершилося 1629 р., а 1631-го відбулося її посвячення.

Втретє комплекс церков Ставропігійського братства потерпів від стихійного лиха 23 квітня 1779 р., коли від удару блискавки загорілася вежа. Також зруйнованими були Ставропігійська бібліотека і кілька сусідніх дерев'яних будівель. Після цього Успенську церкву і дзвіницю відновили 1795 р.²⁵

Розглядаючи історію Львівського Ставропігійського братства, А. Петрушевич визначив п'ять етапів його розвитку. На ранньому етапі в 1580–1590-х рр. церковне братство функціонувало за східним обрядом. На думку історика, це був час розквіту братства, коли йому надавались привілеї: до нього записувалися знатні люди.

Другий період діяльності пов'язаний з введенням церковної унії у Львівській єпархії, коли Ставропігійське братство безпосередньо підтримувало відносини з римським престолом. З 1609 р. нагляд за діяльністю братства належав папській нунціатурі, що містилася у м. Варшаві. Під час третього періоду розвитку братства у другій половині XVII ст. римська церква конфіскувала капітали Святооуфріївського монастиря, який до того належав Ставропігії. Також було ухвалено рішення про право світським людям проводити літургії в Успенській церкві.

Четвертий етап діяльності братства А. Петрушевич пов'язував із захопленням Галичини Австрією, коли заборонялися відносини з римською церквою та був ліквідований дозвіл обирати єпископів. Цим самим анулювалися переваги Ставропігійського братства.

²⁵ Антоний Петрушевич, «О начале Львовской городской Церкви Успенія Пресвятой Богородицы и судьбахъ ея даже до нашихъ временъ (з иллюстр.),» у *Временникъ Института Ставропигийского съ месяцесловомъ на годъ 1864.* (Львовъ, 1864), 69–71.

Австрійська влада заборонила діяльність усіх церковних братств. Але Ставропігія продовжувала існувати завдяки указові австрійського імператора Йосифа II від 7 жовтня 1788 р., відповідно до якого вона підпорядковувалась і перебувала під наглядом державної влади. Початок п'ятого періоду діяльності Львівської Ставропігії ознаменований підписанням конкордату між австрійським урядом та римською церквою. За цією угодою влада перестала займатися опікунством Ставропігійського інституту і вмішуватись у його справи. Контроль за діяльністю Ставропігії виконував львівський митрополичий ординаріат²⁶.

А. Петрушевич вбачав такі завдання діяльності Ставропігії: збереження католицької віри за східним обрядом та сприяння у справі зростання ролі руської народності і її релігійно-моральної освіти. Під її патронатом перебувала церква Успення Пресвятої Богородиці з каплицею та дзвіницею, приходська школа і стипендійний фонд для дітей-сиріт, друкарня, книгарня, літографічна установа²⁷. Ставропігія є також патроном церкви, управителем усього церковного і приходського маєтку, установчих фондів для обрядового училища і сирітської школи²⁸.

Історикові також належить праця, присвячена історії церкви після того, як Львівська єпархія прийняла унію. Щоправда, його робота, яка містила чимало матеріалів про відновлення Галицької митрополії на початку XIX ст., була написана латинською мовою, а отже, залишалася недоступною для пересічного читача. Широке визнання вона отримала лише 1933 р., коли, перекладену українською, її було опубліковано в журналі «Нива»²⁹.

А. Петрушевич написав цікаву документальну розвідку про діяльність 54-х київських і московських митрополитів від XI до XVII ст. На теренах Київської митрополії від 1433-го до 1718 р. правило 24 митрополити³⁰. У цій роботі було використано матеріали приватного архіву батька митрополита Андрея Шептицького³¹.

Дослідник цікавився долею культових споруд Галичини. Першу наукову розвідку такого характеру він присвятив історії львівських церков та монастирів. На його думку, найдавнішими церковними будівлями м. Львова були костюл Св. Іоанна, яким володів орден францисканів, і церква Успення Пресвятої Богородиці. Згідно з письмовими даними XIV ст. тут також існували міська церква, церква Чесного Хреста та монастир Св. Іоанна Хрестителя. У передмісті Львова стояли церква Св. Іоанна і монастир Св. Георгія. Якщо ж вірити грамоті галицько-волинського князя Лева від 8 жовтня 1292 р., то в місті існували ще три церкви (Св. Миколи, Св. Федора і Воскресіння Христового) і два монастирі (Св. Онуфрія і Св. Михаїла Архістратига). Отже, на думку А. Петрушевича, у м. Львові до кінця XIV ст. функціонувало дванадцять церков та монастирів³².

²⁶ Антоній Петрушевич, «О братствѣ Ставропігійальной Церкви и судьбахъ его,» у *Времѣнникъ Института Ставропігійского съ месяцесловомъ на годъ 1864.* (Львовъ, 1864), 74–76.

²⁷ Антоній Петрушевич, «О цели и средствахъ Ставропігійального Института,» у *Времѣнникъ Института Ставропігійского съ месяцесловомъ на годъ 1864.* (Львовъ, 1864), 77–78; Антоній Петрушевич, «О обеме дѣятельности Ставропігійского Института,» у *Времѣнникъ Института Ставропігійского съ месяцесловомъ на годъ 1865.* (Львовъ, 1865), 88–90.

²⁸ Антоній Петрушевич, «Замѣчанія касательно нового устройства отношеній Ставропігійского Института,» у *Времѣнникъ Института Ставропігійского съ месяцесловомъ на годъ 1865.* (Львовъ, 1865), 96.

²⁹ Антоній Петрушевич, «Історична розвідка про авторитет, права і привілеї митрополії в єпархії греко-руської церкви від її початку до наших днів,» *Нива*, по. 2–6, (1933).

³⁰ Антоній Петрушевич, *О кievскихъ и московскихъ митрополитахъ.* (Львовъ: Типографія Ставропігійского Института, 1875), 16.

³¹ Наукові нотатки А. Петрушевича, б. р., відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки, ф. 77, оп. 1, спр. 409/п.12, арк. 1–6.

³² Антоній Петрушевич, «Краткая историческая розпись всѣмъ рускимъ церквамъ и монастырямъ такъ уничтоженнымъ, какъ до сихъ поръ существующимъ въ престольномъ червоно-рускомъ городѣ Львовѣ,» *Галицкій историческій сборникъ*, по. I, (1853): 5–10.

У середині XVII ст. у місті було тринадцять культових споруд. А. Петрушевич відзначав, що всі вони, за винятком церкви Успення Пресвятої Богородиці та Святоонуфріївського монастиря, підпорядковувались владі львівського єпископа. Внаслідок діяльності орденів францисканців, домініканців і єзуїтів колишні православні церкви та монастирі м. Львова були повністю окатоличені. Впродовж XVII–XVIII ст. ордени будували нові кам'яні культові споруди: костьоли і кляштори. За підрахунками дослідника, у другій половині XVIII ст. у м. Львові нараховувалося вже до сорока костьолів. Але австрійська влада указами та патентами почала забороняти діяльність орденів у Галичині, тому костьолів і кляшторів у місті поменшало.

А. Петрушевич відзначав, що протягом семи сторіч було окатоличено 12 церков і п'ять монастирів м. Львова. На середину XIX ст. у місті функціонувало лише шість церков: Успення Пресвятої Богородиці, Св. Георгія, Св. Миколи, Св. Параскевії, Св. Петра і Павла, Пришестя Св. Духа та монастир Св. Онуфрія³³.

Дослідник виявив особливий інтерес до вивчення давніх культових споруд Стародавнього Галича. Він досліджував історію собору Успення Св. Богородиці в Галичі і висловлював припущення, що його було побудовано за правління галицького князя Володимирка, коли той заснував Галицьке єпископство. Але Іпатіївський літопис вперше згадує про Успенський собор лише 1187 р., коли тут ховали галицького князя Ярослава Осмомисла. Цю визначну пам'ятку побудували грецькі архітектори. Тут були поховані галицькі князі Ярослав Осмомисл і Роман Мстиславич, 1228 р. вінчався Данило Галицький, а 1235 р. галичани на цьому місці його знову урочисто прийняли.

Аналізуючи свідчення Іпатіївського літопису і польського історика Я. Длугоша про перемогу новгородського князя Мстислава Мстиславича над угорцями і поляками 1221 р., історик дотримувався думки, що церква Св. Богородиці стояла поблизу укріплень м. Галича. У 1250-х рр. Данило переніс столицю держави з м. Галича до м. Холма, і тому після цього в руських літописах майже не згадується про галицьку церкву. В XIV–XV ст. церква Св. Богородиці неодноразово піддавалась спустошенню і, зрештою, була зруйнована. Але в XVI ст. її знову відновили під іншою назвою: церква Різдва Христового. 1825 р. її реставрували, але її стан, як відзначає дослідник, залишався жалюгідним³⁴.

Спеціальне дослідження А. Петрушевич присвятив історії церкви Св. Пантелеймона, що стояла поблизу м. Галича³⁵. Ця культова споруда була єдиною архітектурною пам'яткою на Прикарпатті, яка збереглася з домонгольських часів.

Історик стверджував, що архівні матеріали, якими він користувався для дослідження історії церкви, багато в чому бідні. Головною причиною цього є те, що більшість документів зберігаються в архівах львівської латинської архієпископії та її капітули, а саму православну церкву Св. Пантелеймона захопило латино-польське духовництво в м. Галичі.

Цікаві дані А. Петрушевич подав про місце розташування костелу Св. Станіслава (в минулому – церкви Св. Пантелеймона). Цю святиню було збудовано на гористому узбережжі, де річка Лімниця впадає в р. Дністер біля села Залукви і міста Галича. Стоїть вона у самій середині земляних валів, що мають чотирикутну форму. Історик висловлював припущення, що, можливо, засновником цієї церкви був Данило Галицький. Архітектурна композиція кам'яної будівлі відзначається романським стилем, проте автор її невідомий. Але, на думку А. Петрушевича, він без сумніву німецького походження, можливо, з сусідньої

³³ Ibid, 12–44.

³⁴ Антоній Петрушевич, «О соборной Богородичной церквѣ и святителяхъ в Галичѣ»: 55–97.

³⁵ Антоній Петрушевич, *Историческое известіе о церкви св. Пантелеймона близь города Галича*, 1–118.

угорської або польської землі, відповідно там займався подібним будівництвом церков. На ранньому етапі будівлю було побудовано з чотирикутного тесаного каменю³⁶.

Автор вважав, що напад татаро-монголів, очевидно, не сприяв будівництву храмів. Тому виникнення цієї церкви можливе лише в першій половині XIII ст., що більш вірогідно. Коли ж 1349 р. польський король Казимир Великий захопив м. Галич, то на території церкви Св. Пантелеймона розташувався військовий гарнізон. Важко не погодитися з думкою історика про те, що, найімовірніше, після цього церкву Св. Пантелеймона було перетворено на католицький костел, який отримав титул Св. Станіслава, патрона Польщі³⁷.

Від 1375-го до 1414 року тут перебувало Галицько-латинське архієпископство. На основі джерел А. Петрушевич простежує дальшу історію цього храму. Для колонізації руських земель польська влада вводила латинський обряд. Задля цього використовували монаший чин ордену францисканців, яким надавали необмежене право посідати в руських містах і створювати свої святині. Саме вони в другій половині XIV ст. заволоділи деякими церквами м. Галича і його околиць³⁸. 1596 р. кримські татари дуже знищили м. Галич і розташований там костел та кляштор монахів ордену францисканців. Тоді на підставі грамоти польського короля Сигізмунда III їм передали запустілий ще з 1552 р. костел Св. Станіслава. Переселившись сюди, монахи побудували кам'яні келії, а щоб захистити цю територію від татар, відновлені всі земельні вали і рови та звели кам'яну оборонну вежу з укріпленими воротами, бійницями і підйомним мостом³⁹.

А. Петрушевич торкнувся проблеми історіографії досліджуваного об'єкта. Він вказував, що польська література не дає ніяких вісток про церкву. А перший історик галицько-руської церкви М. Гарасевич писав про народні перекази з історії церкви Св. Пантелеймона від її початків. Ім'я Пантелеймона перекладається як всемілостивий лев, і в церкві воно конотує образ великомученика і цілителя. Велику допомогу храмові надали галицький митрополит М. Левицький та німецький архітектор В. Бергер, які врятували її, оскільки 1801 р. буря зірвала дерев'яний дах, а також в деяких місцях пошкодила стіни. Тимчасово, до 1825 р., ця споруда була покрита соломною, а потім завдяки митрополитові М. Левицькому її відбудували⁴⁰. У кінці книжки автор подав дві таблиці з малюнками церкви. Зокрема зображено план храму, його фронтову, південну та східну частини, а також один із двох невеликих кам'яних стовпів і знак монограми «з».

Найважливішою публікацією документів вченого про монастирі Галичини є збірка літописних записок під назвою «Сводная Галицко-Русская летопись». Це плід багаторічної праці А. Петрушевича над історичними джерелами. Її хронологічні рамки охопили два сторіччя (1600–1800 рр.), загальний обсяг шести томів основного тексту та доповнень до них сягнув 3343-х сторінок. Для збирання джерельних матеріалів до цього документального збірника було використано величезну кількість виписок із друкованих загальноновідомих історичних праць. Проте є багато оригінальних, раніше не опублікованих документів. Вони зберігалися в архівах і бібліотеках львівського Ставропігійського братства, львівської митрополичої капітули, Добромільського, Перемишльського, Унівського і Підгорецького монастирів. Прикметно, що ці документальні свідчення стосувались переважно історичної долі монастирів Галичини. Дуже помітне використання таких історичних джерел, як пом'яники культових споруд, що в XVI–XVIII ст. зберігалися при церквах та монастирях краю. А. Петрушевич скрупульозно їх досліджував. У них вказувались українські, польські і литовські родини,

³⁶ Ibid, 7–11.

³⁷ Ibid, 16–17.

³⁸ Ibid, 20.

³⁹ Ibid, 36–38.

⁴⁰ Ibid, 92, 95.

які надали посильну допомогу для благоустрою культової споруди. Цікавими з цього приводу є пом'яники Унівського, Язеницького і Угорницького монастирів та церкви Воскресіння Христового в м. Станиславові⁴¹.

А. Петрушевич у цьому виданні торкнувся й історії Гошівського монастиря. Послугуючись свідченнями «Монастирського літопису», він торкнувся життя обителі в XVII ст., звернув увагу на діяльність Євстафія Шумлянського, який був одружений на Анні Гошовській. Є. Шумлянський подарував місцевому монастиреві 3 тис. польських злотих, у старшому віці прийняв чернечі обов'язки, а по смерті його поховали в монастирській церкві під головним вівтарем. А. Петрушевич наголосив, що син Євстафія Шумлянського Йосип, львівський єпископ, був особливим добродієм Гошівського монастиря. Він у 1660–1670-х рр. доклав багато зусиль до розбудови чернечої обителі, неодноразово відвідував Гошівський монастир і висвячував місцевих священиків⁴².

Багато уваги А. Петрушевич приділяв й іншим культовим спорудам Галичини. Вивчаючи історію Почаївської лаври, історик відзначив, що першим засновником цього монастиря слід вважати київських монахів. Звідси можна знайти певну паралель між назвами Почаїв і київська Почайна. Монастир вже існував у XIII ст., про що свідчать письмові згадки від 1240 і 1261 рр. До XVI ст. Почаївська лавра перебувала у скрутному матеріальному становищі. Першу значну допомогу будівля отримала 1597 р. від місцевої поміщиці Анни Гойської, яка надала монастиреві у вільне користування ділянку землі та лісу. Крім того, вона подарувала чудотворну ікону Божої Матері. Найбільших спустошень монастир зазнав у ході Північної війни в 1704 і 1705 рр. 1713 р. лавра перейшла до рук греко-католиків і 118 років перебувала в посіданні ордену Чину св. Василя. 10 жовтня 1831 р. культова споруда знову стала православною⁴³.

Дослідник наголосив, що з восьми колишніх церков Почаєва збереглися лише чотири. Почаївська лавра є однією з чотирьох православних лавр не тільки України, але й Росії. На думку історика, друкарню, яка стояла поблизу Почаївської лаври, було засновано на початку XVII ст. Про це свідчить перша книжка під назвою «Зерцало богословія», яку було тут надруковано 1618 р. На початку 1630-х рр. у друкарні припинився друк книжок руською мовою. Але, незважаючи на перепони з боку польської королівської влади, у середині XVIII ст. знову почали друкувати церковні книги рідною мовою. А. Петрушевич подав неповний перелік книг, опублікованих у почаївській друкарні в XVII–XIX ст. руською, польською та латинською мовами. Загальна кількість книжок становила 187⁴⁴. За іншими його даними в XVII–XVIII ст. у друкарні було випущено 44 книги⁴⁵.

Перебуваючи понад 10 років біля митрополита М. Левицького в с. Уневі, А. Петрушевич зібрав історичні відомості про місцевий монастир. Згідно з даними

⁴¹ Антоній Петрушевич, «Сводная Галицко-Русская летопись с 1600 по 1700 годъ», у Литературный сборникъ. 1872–1873, (Львовъ, 1874), 24–27, 56, 206–207; Антоній Петрушевич, «Дополненія ко Сводной Галицко-Русской Лѣтописи съ 1600 по 1700 годъ», у Литературный сборникъ. 1872–1873, (Львовъ, 1874), 334–335.

⁴² Антоній Петрушевич, «Іосифъ Шумлянскій, первый Львовскій уніятскій Єпископъ», *Галичанинъ. Литературный сборникъ*, по. 1 (1), (1862): 123–124; О. Марко М. Дирда, ЧСВВ, *Ясна Гора в Гошеві*. (Нью-Йорк: Видавництво оо. Василян, 1972), 18, 20–21.

⁴³ Антоній Петрушевич, «Историческое известіе о древней Почаевской Обители Чину св. Василя Великого и типографіи ея съ росписью въ той печатаннымъ книгамъ», *Галичанинъ. Литературный сборникъ*, по. I (3–4), (1862): 158–168.

⁴⁴ Ibid, 172–180.

⁴⁵ Нотатки А. Петрушевича про Григоровича Віктора, Гриневецького Модеста, Лодія Петра і Петрушевича Степана, становище української мови серед слов'янських мов та найдавніші початки письменства і вірувань слов'ян, 70–80-ті рр. XIX ст. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 765, оп. 1, спр. 12, арк. 1–3.

пом'яника монастиря його заснував на початку XV ст. литовський князь Федір Любартович. Історик підкреслював, що немає в тому нічого дивного, якщо литовський князь заснував руський монастир. У другій половині XIII ст. литовські правителі поселялися на землях південно-західної Русі, приймали християнство, говорили руською мовою і одружувались з доньками руських князів.

Подаючи давню історію Унівського монастиря, А. Петрушевич наголошував на тому, що до середини XVI ст. немає про нього ніяких письмових даних. За грамотою польського короля Сигізмунда-Августа, 1554 р. монастиреві було надано статус архімандрії. Унівська архімандрія володіла великими земельними маєтками. 1557 р. монастир захопила родина Балабанів, а 1592-го польський король Сигізмунд III затвердив давній привілей Сигізмунда I про право монахам Унівського монастиря вільно обирати архімандрію та не підпорядковуватися львівському владиці⁴⁶.

А. Петрушевич написав цікаве історичне дослідження про Словітський жіночий монастир, що діяв на Львівщині. Про початок заснування цієї культової споруди істориком нічого невідомо. З канонічного огляду, який 1765 р. провів львівський єпископ Лев Шептицький, відомо лише, що в кінці XVI ст. цю чернечу обитель спустошили татари. Велику посильну допомогу у відновленні роботи Словітського жіночого монастиря на початку XVII ст. надав Станіслав Мнішек. Він побудував новий монастир і просив, щоб польський король надав черницям нову земельну територію⁴⁷. Історик висловлював припущення, що до початку XVIII ст. монахині мали бідне матеріальне становище, оскільки дотримувались православного віросповідання. З приходом австрійської влади в Галичину монастирі почали закривати. Підпадав під закриття і Словітський жіночий монастир, але зусиллями митрополита М. Левицького він зберіг своє існування. 1842 року розпочалося будівництво нового великого монастиря для монахинь. За словами А. Петрушевича, тут стояла монастирська церква Чесного Хреста, яку було побудовано на початку XVIII ст. Збереглася церковна і монастирська бібліотеки, що містили в собі багато руських і польських стародруків⁴⁸. Цікаво, що ця культова споруда була єдиним жіночим монастирем Чину св. Василя Великого в Галичині в XIX ст.

Істориком належить сторінково невеличка історична розвідка про жіночий монастир у селі Вирові, що діяв на Холмщині. Подаючи багато джерельних даних про нього, А. Петрушевич відзначив, що цю святиню постійно ополячували і вона перебувала у скрутному становищі. І лише в кінці XIX ст. до неї почали повертатись українські парафіяни, тому що при монастирі відкрили школу і лікарню. Жіночий монастир став називатись інститутом Чину св. Василя Великого⁴⁹. А. Петрушевич досліджував історію церков та монастирів Закарпаття. Зокрема він подав коротку звітку про монастир Воскресіння Христового в Занові, використавши для цього опис руських рукописів Рум'янцевського музею в м. Москві⁵⁰.

⁴⁶ Антоній Петрушевич, «Историческія извѣстія о древной Архимандріи чину св. Василя Великого въ селѣ Уневѣ округа Золочевского,» *Пчела*, по. 16–19, (1849): 279–282, 293.

⁴⁷ Антоній Петрушевич, «Словицкій женскій монастырь Чину св. Василя В. и его дѣвичье воспиталище. Краткое историческое извѣстие по грамотам ѣ актам того же монастыря,» *Зоря Галицка*, по. 14, (1851): 110.

⁴⁸ *Ibid*, 127–128.

⁴⁹ Антоній Петрушевич, «Женскій институтъ чина св. Василя В. въ сел Виров, Холмско-Варшавской епархіи,» *Вѣстникъ “Народного Дома”*, по. 218–219, (1901).

⁵⁰ Антоній Петрушевич, «Извѣстие о древнемъ монастырѣ Вознесенія Господня, званномъ Зановъ, находящемся нѣкогда въ Мараморошской области въ Венгріи близъ города Сигота,» *Церковная газета въ пользу восточно-католической церкви, соединенной съ римскимъ патріаршескимъ престоломъ*, по. 12, (1856): 95.

Перебуваючи в різних архівах галицьких та буковинських церков і монастирів, А. Петрушевич мав змогу переглянути й опрацювати багато церковнослов'янської літератури та рукописів. Історик провів огляд найдавніших євангельських списків, написаних по-слов'янськи, які поділив на дві групи. До першої групи належать церковнослов'янські рукописи, написані кирилицею, а саме: Остромирове Євангеліє (1056–1057), Мстиславове Євангеліє (1130), Галицьке синодальне Євангеліє (1146) й інші. Другу групу становлять рукописи, написані глаголицею: Ватиканське Євангеліє (X–XI ст.), Четвероєвангеліє Григоровича (XI–XII ст.). На думку А. Петрушевича, ці кириличні і глаголичні списки мають важливе значення для слов'янської філології та історії, тому що вони ніколи не були надруковані, крім Остромирового і Реймського Євангелій. Усі кириличні списки написали руські переписувачі, за винятком Реймського Євангелія, що був написаний за межами Київської Русі⁵¹.

Подібне наукове дослідження А. Петрушевич присвятив історії написання Псалтирів у Київській Русі. Він скрупульозно подав багато Псалтирів, їхні списки, дату написання та місце зберігання. Історик відзначив, що всі списки псалтирів зберігаються у Росії, а тому важкодоступні для пересічного галицького історика⁵².

Опрацювавши львівські церковні й монастирські архіви, а також праці українських і російських істориків Д. Зубрицького, М. Каратаєва, В. Пекарського і Н. Ундольського, А. Петрушевич подав перелік книжок, надрукованих у м. Львові від 1574-го до 1800 р. За цей період було видано 213 книг, переважно церковного характеру: Послання, Октоїхи, Псалтирі, Часослови, Євангелія. Серед відомих людей, які друкували книжки у львівській друкарні, були Михайло Рогоза, Михайло Сльозка, Памво Беринда. Історик висловлював припущення, що багато книжок не надруковано, оскільки їхній зміст не відповідав офіційному вченню римської церкви. Він також стверджував, що львівська друкарня за кількістю виданих книжок посідає третє місце після московської та київської друкарень⁵³.

А. Петрушевич мав особисту колекцію церковнослов'янських рукописів і стародруків. Багато книжок з церковної літератури, які він зібрав, експонувалося на археологічно-бібліографічній виставці у Ставропігійському інституті 1888 р. Історик зібрав і видав фольклорні матеріали з історії релігійного, сімейного і господарського життя українського народу. Він підкреслював, що його праця служить не для забав чи моральних настанов, а для вивчення і пошуків народних легенд⁵⁴.

Історик досліджував руські церковні пам'ятки, які зберігалися за межами Австро-Угорської імперії. Зокрема він привернув увагу до вивчення нерукотворної ікони з зображенням Ісуса Христа, розміщеної на обрусі базилики Св. Петра у Ватикані. Копія цієї ікони зберігається у Цистерцинському дівочому монастирі в Монстреолі біля французького м. Ліона. На думку вченого, цю ікону створено раніше, ніж Каппоніанські живописні таблиці в м. Римі і зображення св. Феодора Стратилата в м. Калбенштейнберзі. А. Петрушевич стверджував, що напис на іконі виконано кирилицею, а церковна пам'ятка

⁵¹ Антоний Петрушевич, «Обозрѣніе древнѣйшихъ євангельскихъ списковъ на старословенскомъ языкѣ», *Церковная газета въ пользу восточно-католической церкви, соединенной съ римскимъ патріаршескимъ престоломъ*, по. 4–5, (1857).

⁵² Антоний Петрушевич, «О русско-словенскихъ толковыхъ псалтыряхъ», *Церковная газета въ пользу восточно-католической церкви, соединенной съ римскимъ патріаршескимъ престоломъ*, по. 8–10, (1856): 68–72.

⁵³ Антоний Петрушевич, «Хронологическая роспись церковныхъ и мірскихъ русско-словенскихъ книгъ напечатанныхъ кириловскими буквами въ городѣ Львовѣ, начиная съ 1574 до 1800 года», у *Временникъ Ставропігійского Института*. (Львовъ, 1885), 131–132.

⁵⁴ Антоний Петрушевич, *Общєрусскій дневникъ церковныхъ, народныхъ, семейныхъ праздниковъ и хозяйственныхъ занятій, примѣтъ и гаданій*. (Львовъ: Типографія Ставропігійского Института, 1866), 6.

належить до середини IX ст. Другою давньою іконою з кириличним написом є зображення верховних апостолів Петра і Павла, оригінал якої теж зберігається у базиліці Св. Петра⁵⁵.

А. Петрушевич чимало місця у своїх наукових дослідженнях присвятив історії церкви. Він детально простежив за історією Галицької та Київської митрополій XIV–XVIII ст., доводячи, що польсько-литовські володарі намагалися знищити церковну незалежність України. Певну цінність мають його праці з історії культових споруд Галичини, оскільки він чи не вперше розкриває незнайомі сторінки долі церковних пам'яток. Наукові дослідження А. Петрушевич будував на основі вивчення всіх наявних опублікованих джерел, а також він опрацював багато рукописів. Дослідник недостатньо критично піддавав аналізу використані документи, подекуди їхню підбірку у виданнях подано хаотично і безсистемно. За своїм змістом і наповненістю багато праць А. Петрушевича не застаріли і сьогодні, адже чимало його висновків прийняли сучасні історики. Дуже цінними з цього приводу є наукові студії дослідника з історії церковних міжконфесійних взаємин в епоху Середньовіччя.

CHURCH HISTORY OF GALICIA IN ANTONII PETRUSHEVYCH'S SCIENTIFIC RESEARCH

ANDRIY KOROL'KO

State Higher Educational Institution
“Vasyl Stefanyk Precarpathian National University”
Department of History of Ukraine
street Shevchenko, 57, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76000

A great number of works on the history of church contributed to the scientific research of the famous Galician historian Antonii Petrushevych (1821–1913). Being a monk of Metropolitan's Capitula and having access to monastic libraries, he worked out the archives of Univsky and St. Onufriy monasteries in Lviv, compiled a catalog of the Archives of Przemysl Capitol, and was acquainted with the materials of Athos Monastery.

A. Petrushevych published two works on establishing Christianity in Western Rus. He believed that the Galician Metropolitanate was founded at the end of the XIII or at the beginning of the fourteenth century, so during the last reign years of Galician prince Lev Danylovych. The title of Metropolitan was already in use by Galician church hierarchs in the middle of the XIII century.

The historian analyzed the clauses of the Brest Church Union in detail in 1596. He believed that the rapprochement of Rome with the Ukrainian Church was due to the papal legate Jesuit Antonio Possevino. A. Petrushevych argued that K. Ostrozky and the Russian clergy looked for the necessity of joining with the Western Church. In turn, the policy of Rzeczpospolita leadership was to ensure that such an ecclesiastical act had to complete occupation of the Ukrainian lands, that started after the signing the Lublin Union in 1569.

The achievements of A. Petrushevych are enlarged with an interesting article about Yosyp Shumliansky, the successor of Iyeremia Svystelnytsii, the first Lviv Greek Catholic priest. He studied the history of Holm diocese with great scientific interest. The historian presented a list of holm bishops and their important activities.

A. Petrushevych studied the history of Lviv Stavropigiia. He wrote serial of articles on the history of Uspensky Stavropigian Brotherhood and his church, reviewing the purpose, significance and means of the Stavropigian Community. A. Petrushevych defined five stages of the development of Uspensky Stauropegian Brotherhood during the end of the XVI th–XIX th centuries.

⁵⁵ Антоний Петрушевич, «Древняя икона нерукотворенного образа Господа нашего Иисуса Христа съ старославенскою надписью,» *Церковный Вестникъ для Русинов австрійской державы*, по. 9, (1858): 69–70; Антоний Петрушевич, «О древнѣшихъ иконахъ съ кириллическими надписями, находящихся въ Риме,» *Науковый сборникъ издаваемый обществомъ Галицко-Русской Матицы*, по. 4, (1865): 270–283.

The researcher studied the religious buildings of Galicia. He devoted his first scientific research to the history of Lviv churches and monasteries. The researcher has shown a special interest in the study of ancient religious buildings of Ancient Halych. He studied the history of the Cathedral of Virgin Mary's Dormition in Galicia and the church of St. Panteleimon near the town Halych. He researched the history of Pochayiv Lavra, Univsky, Slovisky and other small monasteries of Western Ukraine. In his writings, he observed the history of Goshiv Monastery in the Precarpathian region.

A. Petrushevych's works on the history of religious buildings in Galicia are of historical value, since he is perhaps the first to reveal unknown pages of church monuments. The scientific research is done on the basis of all available published resources, the historian worked up a large number of manuscripts. However, the researcher did not critically analyze the documents, somewhere in the publications their collection is chaotic and unsystematic. Many of A. Petrushevych's works by its content and fullness are not out of date, because many of his conclusions are accepted by modern historians. Particularly scientific studios of the researcher on the history of church inter-confessional relations in the Middle Ages are the most valuable.

Key words: Antonii Petrushevich, church, church union, religious building, monastery, bishop, eparchy, priest, church brotherhood.

REFERENCES

- Dyrda, o. Marko. ChSVV. *Light Mountain in Hoshiv*. New-York, 1972. (in Ukrainian).
- Scientific notes of A. Petrushevych, b. r. The manuscripts Department of the Lviv scientific library, f. 77, op. 1, spr.409/p.12, 6 ark. (in Ukrainian).
- Notes A. Petrushevych of in Hryhorovycha Viktora, Hrynevetskoho Modesta, Lodiia Petra i Petrushevycha Stepana, the position of the Ukrainian language among Slavic languages and the earliest beginnings of literature and beliefs of the Slavs, 70–80 years. XIX s. The central State Historical Archives of Ukraine, in Lviv, f. 765, op. 1, spr. 12, 5 ark. (in Ukrainian).
- Petrushevych, Antonyi. *Short historical information about the introduction of Christianity in Peredkarpatskih countries in the period of Saints Cyril and Methodius and their disciples and preachers*. Lvov: Typohrafiya Stavropyhiiskoho Ynstytuta, 1882. (in Ukrainian).
- Petrushevych, Antonyi. *Short historical information about the time of the introduction of Christianity in the Galician movement, especially during the Holy capitals in Halych and Lviv, and saints who sat in these capitals*. Lvov: Typohrafiya Stavropyhiiskoho Ynstytuta, 1882. (in Ukrainian).
- Petrushevych, Antonyi. «About the beginnings of the first bishop of the Galician-Russian Principality», *Zoria Halyska*, no. 7, (1851). (in Ukrainian).
- Petrushevych, Antonyi. «About Catholic Bogorodichnu Church of the Saints in Halych», *Halytskii ystorycheskii sbornyk*, no. 1, (1853): 51–147. (in Ukrainian).
- Petrushevych, Antonyi. «About the imaginary Galician saints XIII c.», *Halytskii ystorycheskii sbornyk*, no. II, (1854): 3–8. (in Ukrainian).
- Petrushevych, Antonyi. «Historical overview of Galician Russian Metropolia (reduction of M. Malinowskogo)», *Zoria Halyskaia album na hod 1860*, no. 1, (1860): 182–195. (in Ukrainian).
- Petrushevych, Antonyi. «The fate of the Russian church and the nationality at the time of the Polish possession in Galician Rus'», *Rodymyi lystok*, no. 14–22, (1881): 223. (in Ukrainian).
- Petrushevych, Antonyi. *Historical information about the Church of St. Panteleimon in Halych near the city, now the Church of St. Stanislaus of Franciskaniv as one of the oldest monuments of Romanesque architecture in the Galician Rus' period of the first half of the 12th century (with two tables drawings)*. Lvov: Typohrafiya Stavropyhiiskoho Ynstytuta, 1881. (in Ukrainian).
- Petrushevych, Antonyi. «Embassy to Pope Sixtus the fourth from the clergy and the princes and lords russian with Free 14 March 1476 the year», in *Lyteraturnyi sbornyk yzdavaemyi obshchestvom Halysko-Russkoi Matytsy*. Lvov, 1869, 223–260. (in Ukrainian).
- Petrushevych, Antonyi. *Materials for the history of Brest church union with the Roman see*. Lvov: Typohrafiya Stavropyhiiskoho ynstytuta, 1896, 1899. (in Ukrainian).
- Petrushevych, Antonyi. «Who, what and how was convened Brest church cathedral in 1596, in Polish Pospolita, in the period of king Sigismund III?», in *Voprosy y otvety. Bybliohrafychesko-ystorycheskiiia pysma*. Lvov, 1893, 7–149. (in Ukrainian).
- Petrushevych, Antonyi. «Collected the Galician-Russian Chronicle from 1600 to 1700 year», in *Lyteraturnyj sbornyk. 1872–1873*. Lvov, 1874, 1–270. (in Ukrainian).
- Petrushevych, Antonyi. «Addition to Collected the Galician-Russian Chronicle from 1600 to 1700 year», in *Lyteraturnyj sbornyk. 1872–1873*. Lvov, 1874, 271–394. (in Ukrainian).

Petrushevych, Antonyi. «Joseph Shumliansky, the first uniatskij bishop of Lviv,» *Halychanyn. Lyteraturnyi sbornyk*, no. 1 (1), (1862): 17–124. (in Ukrainian).

Petrushevych, Antonyi. *The arrest of the Polish troops of the Galician Metropolitan Anthony Anhelovych in the city of Stryi June 22, according to the new style of 1809 year*. Lvov, 1903. (in Ukrainian).

Petrushevych, Antonyi. «A brief statement about the Holmsku diocese and the saints from the time of the introduction of Christianity to the 1863 year,» in *Naukovyi sbornyk*. Lvov, 1866–1867, 159–299, 1–109. (in Ukrainian).

Petrushevych, Antonyi, «About the beginning of the Lviv City Church of the assumption of the Blessed Virgin Mary and her fate is up to the present time (with pictures),» in *Vremennyk Ynstituta Stavropyhiiskoho s mesiatseslovom na hod 1864*. Lvov, 1864, 69–74. (in Ukrainian).

Petrushevych, Antonyi. «About the brotherhood of the Stavropigijskoi Church and its fate,» in *Vremennyk Ynstituta Stavropyhiiskoho s mesiatseslovom na hod 1864*. Lvov, 1864, 74–77. (in Ukrainian).

Petrushevych, Antonyi. «About the goals and means of Stavropigijskogo Institute,» in *Vremennyk Ynstituta Stavropyhiiskoho s mesiatseslovom na hod 1864*. Lvov, 1864, 77–80. (in Ukrainian).

Petrushevych, Antonyi. «About the volume of activity of the Stavropigijskogo Institute,» in *Vremennyk Ynstituta Stavropyhiiskoho s mesiatseslovom na hod 1865*. Lvov, 1865, 87–95. (in Ukrainian).

Petrushevych, Antonyi. «Notes about the new ways of Stavropigijskogo Institute,» in *Vremennyk Ynstituta Stavropyhiiskoho s mesiatseslovom na hod 1865*. Lvov, 1865, 95–105. (in Ukrainian).

Petrushevych, Antonii. «A historical exploration of the authority, the rights and privileges of the Church in the Diocese of the Greek-Russian church from its beginning to the present day,» *Nyva*, no. 2–6, (1933). (in Ukrainian).

Petrushevych, Antonyi. *About Kiev and Moscow metropolitans*. Lvov: Typohrafiya Stavropyhiiskoho Ynstituta, 1875. (in Ukrainian).

Petrushevych, Antonyi. «Short historical essay all destroyed and up to this time, the existing Russian churches and monasteries in capital city of Lviv,» *Halytskii ystorycheskii sbornyk*, no. I, (1853): 3–48. (in Ukrainian).

Petrushevych, Antonyi. «Historical list of longtime Pochayiv monastery of the order of St. Basil the great and its publishing list of printed books,» *Halychanyn. Lyteraturnyi sbornyk*, no. I (3–4), (1862): 158–181. (in Ukrainian).

Petrushevych, Antonyi. «Historical information about the ancient Arhimandrii of the order of St. Basil the great in the village of Univ of Zolochiv district,» *Pchola*, no. 16–19, (1849): 279–282, 293. (in Ukrainian).

Petrushevych, Antonyi. «Slovickij female monastery of the order of St. Basil in his the girl's school. Brief historical fame by deeds and acts the same monastery,» *Zoria Halytska*, no. 14–15, (1851): 110, 127–128. (in Ukrainian).

Petrushevych, Antonyi. Women's institute of the order of St. Basil in the village of Vyryv of Holmsko-Warsaw Diocese,» *Vestnyk "Narodnoho Doma"*, o. 218–219, (1901). (in Ukrainian).

Petrushevych, Antonyi. «Statement about the ancient monastery of the Ascension of the Lord in the village of Zaniv Maramoroskoi area in Hungary, near the town of Sigot,» *Tserkovnaia hazeta v polzu vostochno-katolycheskoi tserkvy, soedynennoi s rymskym patriarsheskym prestolom*, no. 12, (1856): 95. (in Ukrainian).

Petrushevych, Antonyi. «Overview of the old Evangelical lists on ancient slavs languages,» *Tserkovnaia hazeta v polzu vostochno-katolycheskoi tserkvy, soedynennoi s rymskym patriarsheskym prestolom*, no. 4–5, (1857). (in Ukrainian).

Petrushevych, Antonyi. «About Russian Slavic defining vocabularies the psalters,» *Tserkovnaia hazeta v polzu vostochno-katolycheskoi tserkvy, soedynennoi s rymskym patriarsheskym prestolom*, no. 8–10, (1856): 68–72. (in Ukrainian).

Petrushevych, Antonyi. «Chronological list of ecclesiastical and secular Russian slavonic books printed in cyrillic letters in Lviv since 1574 to 1800 year,» in *Vremennyk Stavropyhiiskoho Ynstitutu*. Lvov, 1885, 113–134. (in Ukrainian).

Petrushevych, Antonyi. *The total Russian diary church, folk, family holidays and utility classes, signs and divination*. Lvov: Typohrafiya Stavropihiiskoho Ynstituta, 1866. (in Ukrainian).

Petrushevych, Antonyi. «Ancient icon image of our Lord Jesus Christ of the old Slavic inscription,» *Tserkovnyi Vestnyk dlia Rusynov avstrijskoi derzhavy*, no. 9, (1858): 69–70. (in Ukrainian).

Petrushevych, Antonyi. «About ancient icons with Cyrillic inscriptions found in Rome,» *Naukovyi sbornyk yzdavaemyi obshchestvom Halytsko-Russkoi Matytsy*, no. 4, (1865): 270–283. (in Ukrainian).